

A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.¹

(Első közlemény.)

Egyetemünk Almanachjának első félévi füzete elejét állandóan egy kis *történelmi visszatekintés* foglalja el, mely a maga állandó-szövegevel minden ősszel megjelenik s elmondja röviden az alapítás előzményeit, úgy tudom néhai Szabó Károly fogalmazásában. E *visszatekintés* nyilvánvaló célja, hogy a beiratkozó hallgatót a mai egyetemet megelőzőt *kolozsvári főiskola* történetéről tájékoztassa. De mi jót tanulhat belőle, midőn az u. n. Báthory-egyetemre vonatkozó 17 sorából azt olvassa, hogy „Báthorynál az akadémia megalkotása inkább csak eszköz volt arra a politikai célra, hogy általa a pápa kegyébe s ezáltal Magyarország koronájához jusson“, holott a fenkölt szellemű király őszintén bevallja célját alapító-levelében, mikor már rég kegyében állott a pápának, a ki őt erényeiért rendkívül becsülte, de bizony soha sem támogatta volna abban, hogy Báthory általa „Magyarország koronájához jusson“; odább meg, hogy a király „Possevin Antal híres jezsuita ösztönzésére“ alapítá 1581 május 12-ikén kelt levelével „a kolozsvári gazdagon dotált akadémiát, melyet a jezsuiták kezére bízott s mely a hittudományi, bölcsészeti és jogi karokból állott“, habár ez tisztára a király eszméje volt, sőt Possevino *akkor még közelében sem járt a királynak*, az alapító-level pedig csak előírja a fenti tudományoknak fakultásokban való tanítását, anélkül, hogy a kollégiumnak tényleg külön *karai* lettek volna; s végül, hogy „ez akadémia már alkotása által magában hordá a feloszlás elemeit s a jezsuiták — mint mindenütt — itt is a politikába bocsátkozván“ idézték elő az őket kitiltó 1588-iki országgyűlési törvényt.²

Hogy ezt egyetemünk még mindig így közli, az annál csodálatosabb, mert Márki Sándor az ezredéves országos kiállítás alkalmából tárgyilagosan és elfogultság nélkül megírta az egyetem történetét, felhasználva minden kiadott és kiadatlan adatot, a mi hazai könyvtáraink-

¹ Felolvasatott a szakosztálynak ez évi márczius 28-iki ülésén.

² A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje 4. lapján, 1872 óta változatlanul minden tanév elején.

ban rendelkezésére állott.¹ Maga is érezte azonban, mint előtte Vass József² és Jakab Elek,³ utána meg Erdélyi Károly,⁴ hogy tárgyuk történetének világosságot terjesztő egykorú forrása: a vatikáni levéltár, melynek kincseit az a három kolozsvári jezsuita is nélkülözte, kik a XVIII-ik század elején kollégiumok alapításáról írtak.⁵ E kincsek csak napjainkban váltak hozzáférhetőkké s minthogy a M. Tud. Akadémia megbízásából végzett római tanulmányaim közben figyelmemet a Báthory-egyetem történetére is kiterjesztém, kutatásaim eredményét — kiegészítve Kolozsvár ó-levéltárában gyűjtött anyagommal⁶ — az alábbiakban mutatom be, úgy érzem teljes elfogulatlansággal, a mire kétszeresen kell törekednie annak, a ki nem katolikus vallású és jezsuitákról ír.

I.

Somlyai Báthory István még fejedelem se volt, mikor arról gondolkozott: miként állíthatna fel Erdélyben egy jezsuita kollégiumot? Ez eszméje 1567 nyarán támadt, midőn János Zsigmond nagybetegen feküdt s a katolikus Báthornak kilátása nyílt a fejedelmi székre, a nagyszombati egyetem leégésével pedig az Oláh Miklós érsek által behívott jezsuita-atyák földönfutókká váltak. E két esemény közt legalább nagyon szembeötlő az összefüggés. Szándékát azonban nem valószínűsíthatá meg, mert — Caligari lengyelországi pápai nunczius szerint —

¹ A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudomány-egyetem története és statisztikája cz. munka (Kolozsvár, 1896.) 4—7. lapján.

² Munkája *Az erdélyi rom. katolikusok fő-tanintézete Kolozsváratt* czímen, főleg Hodor Károly *Az erdélyi Báthori-egyetem története* cz. harmincz 4-r. ívre terjedő kézírata alapján írva, a Kolozsvári rom. kath. nyilvános teljes gimnázium Évkönyvei 1856—57-iki VI. füzetében jelent meg.

³ Kolozsvár Története II. köt.

⁴ A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgimnázium 1897—98-iki Értesítője 5—22. l. Eddigél ez a legteljesebb feldolgozás, főleg Bzenski és Daróczy munkái nyomán.

⁵ Legfontosabb az 1715-ben elhalt szakolczai születésű Bzenski Rudolf munkája, mely azonban kiadatlan. L. dr. Erdélyi Károly róla írt csonka tanulmányát az *Erdélyi Múzeum* 1902. évf. 183—190. l. Bzenski művének sok adata ma is használható s mi azt a *Sylogimaea Transylvaniae ecclesiae per historiophilum anagnosten* cz. példányát forgattuk, melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár őriz, gróf Kemény József *Collectio major manuscritorum historicorum* cz. gyűjteménye 15. kötetében. — Bzenskit követi Daróczy György jezsuita tanár *Ortus et progressus collegii academici Societatis Jesu Claudiopolitani* cz. 1736-iki munkájában, mit bizonyára azért írt, hogy ellensúlyozza vele Illia Andrásnak hat évvel azelőtt megjelent *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium, ac religionum* cz. tudori értekezését, mely értéktelen kompiláció.

⁶ Ez nem sok, mert Jakab Elek javát már közölte nagy munkájában, de érdekes és olyan, a mit Jakab nem vett észre.

mindig közbelépett s megakadályozta benne az ördög.¹ Ám valójában az volt oka, hogy mint egyszerű tanácsúrnak a fölgyógyult János Zsigmond unitárius udvarában hallgatnia kellett s mikor aztán halálával trónra jutott, a politikai zavarok és hadi események árja úgy elragadta, hogy iskola-alapításra gondolnia sem lehetett, a jezsuiták behívásával pedig maga ellen zúditotta volna azoknak a protestáns főuraknak és rendeknek a haragját, kiknek megválasztatását köszönhette. Terve megvalósítását jobb időkre kelle hát halasztania s e jobb idő és alkalom abban az arányban közelgett, a mint Erdélyországban az újhítűek egymással vitakoztak s marakodtak, elhanyagolván a hitélet ápolását és az iskolák és tanítás fejlesztését.

Minderről Báthory István azután is állandó értesítést szerzett, hogy 1576 elején Lengyelországba költözködött s elfoglalá a Jagiellok királyi székét. De gondoskodtak az eszme ébrentartásán a mindenkori lengyelországi nuncziusok is, kiknek már útasításuk alapján foglalkozniok kellett a Lengyelországgal szomszédos Erdély vallási ügyeivel és közállapotai-val. Ezért nekik tudható be érdemül, hogy midőn Báthory István országos ügyekben Uchanski Pál belzi várnagyot Rómába indítá, meghagyta neki, hogy eszközölje ki XIII. Gergely pápa hozzájárulását ahhoz, hogy Erdélyben kollégiumot alapítson, mivel ennek a király már templomról és jövedelemről is gondoskodott. Ez 1578 tavaszán történt² s mialatt a Szentszék a király e kegyes szándékát örömmel jegyezte föl és támogatta, azalatt Erdélyben úgy kiélesedtek a vallási viszonyok, hogy a fejedelem, Báthory Kristóf, egyenesen felhívta királyi öcscsét a cselekvésre, midőn (1579 tavaszán) azt jelenté neki, hogy elérkezett az alkalmas idő a jezsuiták beküldésére,³ mert a mindenkitől gyűlölt Dávid Ferenczet kénytelen vala elfogadni, hogy számot adjon tanairól s aligha

¹ Giovan Andrea Caligari bertinoroi püspök, nunczius, írja a Szentszéknek Vilnából, 1579. június 14-ikén: Sono dodici anni che Sua Maestà desidera, et procura havere un collegio di Gesuiti in Transilvania, dove ha un monastero bellissimo deserto da' frati, et preparato per questo effetto, ma sempre il demonio s'è contraposto perchè non l'habbia. (Eredetije a római vatikáni levéltár *Nunziatura di Polonia* 16. kötete 150. lapján.) Idézi magyarul Fraknoi Vilmos *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel* I. k. (Budapest, 1903.) 164. l.

² Lauro Vincze mondovi püspök, lengyelországi nunczius, jelentése Varsóból, 1578. április 5-ikéről, az id. vatikáni *Nunziatura di Polonia* 14. k. 135. l. Vonatkozó sorait itt helykímélésből elhagyom, mivel mindazt, a mit itt csupán idézek, római gyűjtésem sajtó alá kerülő köteteiben fogom közölni, kiadványom felölelve minden politikai, művelődési és vallástörténeti eseményt a Báthoryak korából, tehát az 1571—1613 évekre vonatkozólag.

³ Nem állhat meg tehát továbbra is Pokoly József kijelentése (*Az erdélyi református egyház története* I. k. 269. l.), hogy: Sehol semmi nyoma sincs annak, hogy Báthory Kristóf lelkesedett volna az atyáért... s ő minden személyes vonzalom nélkül segítette elő az atyák bejövetelét.

kerüli el a halált. Hogy pedig újjokat előkészítse s addig is, míg az atyák bejönnek, legyen a ki róluk beszéljen, május közepén Kolozsvárra küldte udvarának egyik katolikus prédikátorát, a városi tanácshoz intézett szigorú parancscsal, hogy bántani ne merjék. A város kelletlenül teljesíté a fejedelem rendeletét, mert a mióta 1577 őszén sikerült a klastromban elfojtaniok a *bálványozást*, miként a katolikus isteni tiszteletet nevezték,¹ pápista pap nyilvánosan nem prédikálhatott a városban. S hogy a reverendás papot bántódás ne érje a lakosság, de kivált a tanulók részéről és „semmi gyalázatos szó rajta ne essék“, a városi közgyűlés elrendelte a bírónak: „hivassa be az mestert és hagyja meg neki, hogy megfenyítse az gyermekeket, hogy semmi kiáltással vagy gyalázatos szóval ne illessék az megmondott papot“ bejövetelekor.²

István királyt — tapasztalván, mily üdvös eredménye volt Lengyelországban a jezsuita-tanítóknak és iskoláiknak — mélyen meghatotta bátyjának üzenete s rögtön intézkedett, hogy Szántó (Arator) István néhány tanúttársával útnak induljon Erdély felé az Örökvárosból, hol évek óta működött.³ Indulását tulajdonképpen csak megsürgeté, mivel már két esztendő óta folyton csalogatta haza, habár útrakelése nem is törtenhetett oly gyorsan, mint a buzgó király óhajtott volna. Pedig jövetelére igazán nagy szükség volt, hogy támogassa Leleszi János jezsuitát, a ki Egerből Erdélybe jöve, szentbeszédeivel annyira megkedvelteté magát, hogy a fejedelem jelenlétében egyetlen nap negyven Zwingliánust térített át s keresztelt meg. Az erdélyi újhitűek ez erkölcse ellen, hogy „az gyermekeket kereszttség nélkül is üdvözítik és az embert minden büntől megszabadéjták, úgy, hogy Isten az kit praedestinált: üdvezül, az kit nem: kárhozik“, István király még Erdélyben létében is sokat küzdött,⁴ most azonban, hogy távol élt hazájától, erélyesebben léphetett föl ellene. Magához hívatta tehát a nunciust s „hogy e jó alkalmat megragadva, ne csak Erdélyt, de egész Magyarországot megnyerjék“, abban egyeztek meg, hogy azonnal induljon útnak Vlnából Sunieri Ferencz, a lengyelországi tartományfőnök, a kollégium rektorával együtt, Krakóból pedig a másik két olasz jezsuita: Odescalchi és Cervino, Rómából meg Szántó István másodmagával, de egy olyannal, a ki németül is tudjon prédikálni.⁵

¹ Az 1577 szeptember elsején tartott közgyűlés tiltakozik az ellen, hogy a klastromban ismét elkezdődött a bálványozás, de Jakab Elek téved, mikor azt (*Kolozsvár története* II. k. 260. l.) jezsuitákkal végezteti, holott ekkor még egy sem volt a városban, sőt még Erdélyben sem.

² Az 1579 május 7-iki közgyűlés vonatkozó rendeletét dr. Nagy János közlé a *Keresztény Magvető* 1879. évf. 107. l.

³ Caligari nunczius 1579. június 14-iki id. jelentése szerint.

⁴ Fejérvárról írt 1572 febr. 18-iki levelében, az *Erd. Országgy. Emlékek* II. k. 526. l.

⁵ Caligarinak Vlnából 1579 június 14-ikén írt második jelentése szerint.

Ezentúl nem volt semmi, a miről a király szívesebben beszélt volna, mint a kolozsvári jezsuita-kollégiumról, melynek ügyét legapróbb részletéig megbeszélte a készséges nuncziussal. Csakhogy bármint siettek is, hat hét telt bele, míg Sunieri felkészült és elbúcsúzáva a harcba induló királytól, július utolsó napján elindulhatott Vlnából. Tizenketten voltak, mint az apostolok, kik rászánták magukat e szép, de nehéz feladatra: idegen országba menni és tanítani, téríteni olyanok közt, kik a jezsuitáknak még nevétől is borzadtak!

Az atyák részint a vilnai kollégiumból valók voltak, részint a Varsó melletti pultuski jezsuita-kollégiumból, melyben egy év óta a király unokaöccse, az ifjú Báthory András is tanult, a ki most maga is támogatni akarván a jezsuitákat, összes felesleges imakönyveit, szentképeit s templomi szereit a pátereknek adá, hogy osztogassák ki őket működésük új helyén, habár egy részüket csak nemrégén hozta is számára az új lengyelországi nunczius Rómából.

A király rendeletéből a jezsuiták egész Lengyelország területén ingyen fuvarot kaptak, azonkívül útiköltségül 300 forintot, ötvenet pedig azzal a meghagyással, hogy rajta Krakóban controversiás-könyveket vegyenek, vagyis olyanokat, melyekből kellő érveket szerezhetnek az újhítek tantételei czáfolatára s a velük való vitatkozás sikerének biztosítására. Királya parancsát a tartományfőnök híven teljesítvén, egyúttal magához vette a krakói jezsuita-misszió főnökét, a Comoból való tudós Odescalchi Alajost, a ki Rómában retorikát, bölcsészetet és mennyiség-tant tanított, s vele szaporodva, szeptember 14-ikén folytaták útjukat Kolozsvár felé, a hová október elsejére érkeztek meg.

Jó hatást tett a jezsuitákra, hogy míg a királpárti Magyarországon mindenütt elhagyatva s török-tatár hadaktól feldúlva találták a templomokat, addig az Erdélyhez tartozó Részekben s a Báthoryak családi birtokain teljes épségben állottak, a katolikus isteni tisztelet szerint vezetve és ellátva. Különösen szépnek mondják a somlyói templomot, melyben István király szülei és atyafiságának tagjai nyugosznak. Itt a Báthoryak ősi kastélyában két napi pihenőt tartva, mentek tovább s jutottak Kolozsvárra, hol azonban az a csalódás érte őket, hogy sem Szántó Istvánt nem találták ott, mivel még nem érkezett meg Rómából, sem pedig Leleszit,¹ kit a fejevári udvar tartott vissza. Gondoskodott azonban arról, hogy (az általa felszentelt) három magyar pap várja őket s legyen segítségükre, kikkel aztán minden ünnepnapon három prédikációt mondtak, még pedig egyet a városban, kettőt meg kolozs-

¹ Hibás tehát Vass állítása, hogy éppen Leleszi hozta be Lengyelországból az első tíz jezsuitát (id. h. 10. l.), a mit utána sokan elmondanak.

monostori templomukban,¹ melyet elhagyatott kolostorával együtt lakásul kaptak a fejedelemtől.

István király a Rendekhez intézett levele szerint „az ifjúságnak tanítása és instituálására“ küldé be az országba² „a tudós, jámbor s ajánlatos étellel ékeskedő“ atyákat, „hogy — alapító levele értelmében — tanításuk és jámbor intézményeik által a valódi jámborságot régi jogaiba visszahelyezzék és az emberi tudományokban kiképezett ifjak, némelyek az egyházi, mások a világi ügyek elintézésére alkalmasabbakká legyenek“. Kollégiumot alapítván pedig, azt azért bízta a Jézus-társaságra, „mert már majdnem minden keresztyén nemzetnél ismeretes annak kitűnő és mind az egyháznak, mind az államnak hasznos intézménye és működése, mely szerint a szerzet szabályai folytán az ifjúságot a tudományban s minden jóban kiképezni és oktatni, és azon jámbor gyakorlatok és szolgálatok által, melyekkel e társaság állandóan foglalkozni köteles, az elmék művelésére és a lelkek üdvére mind templomban, mind iskolában törekedni tartozik“.³ Törekedett is minden egyes tagja fáradhatatlanul s annyi tudással és buzgósággal,⁴ hogy az Kolozsvár unitáriusait és egyéb újhíttű lakóit bámulatba ejté, kevés katolikus lakosságát pedig biztató reménységgel tölté el. S midőn a jezsuiták magyar kísérője november közepén visszaérkezett Varsóba a királyhoz és nuncziushoz, nem győzte dicsérni azt a szives fogadtatást, melyben az atyákat részesíté a nép, mely őket Isten küldöttjeinek nézte s azokat a kedvező körülményeket, melyek közt működésüket megkezdhették. Fellépésük oly biztos és megnyerő volt, hogy maga is áttért a katolikus hitre⁵ s ez a térítő munkájuk állandó és fokozódó maradt. Hisz támogatta őket benne Báthory Kristóf, a fejedelem és katolikus atyafisága, István király gondoskodó szelleme s azoknak az új társaknak a munkaereje, kik

¹ Sunleri Ferencz Kolozsvárról 1579 október 5-én írt első jelentését I. munkánk II. részében.

² Említve az 1579 október 21-ikén megnyílt országgyűlés végzése 5. pontjában; az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* III. k. 143. l.

³ Dr. Városey Gyula fordítása, *A katolikus iskolaügy Magyarországon* cz. m. II. füzet (Kálcsa, 1882.) bevezetésének 12—13. l.

⁴ Báthory Kristóf is ekként ír a jezsuiták behozataláról, 1580 október 3-iki oklevélben: *Memoriae commendamus . . . quod nos cum ex certa nostra voluntate, et consensu cum Serenissimo principe domino Stephano, Dei gratia rege Poloniae . . . et fratre nostro observando superinde habito, tum vero studio benigno de iuventute huius regni bonis artibus et liberalibus disciplinis instituenda bene merendi, patres Jesuitas, viros cum vitae innocentia et sanctimonia, tum multiplici eruditione apprime insignes, in hoc ipsum regnum nostrum vocavimus, ac eorundum collegio sedem in civitate nostra Coloswar constituimus.* (Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez* II. k. 126. l.)

⁵ Caligari nunczius 1579 november 17-iki varsói jelentése, a római vatikáni levéltárban.

körük csoportosultak. Különösen sokat reméltek azonban iskolájuktól, melyet csakhamar meg is nyitottak, úgy hogy midőn az alapítás nagy munkáját befejezve, 1580 januárius végén Sunieri tartományfőnök vissza-indúlt Lengyelországba, a királynak erről is kielégítő jelentést tehetett.¹

Ez az iskola természetesen Kolozsmonostoron volt, apátsági épületeik egyikében elhelyezve s ámbár jó messze feküdt a várostól, illetve a monostori kaputól, kivált azoknak, kik ide a városból gyalog jártak ki, mégis rövid időn harminczra emelkedett a tanulók száma, 12 nemes ifjú lévén köztük, kik előbb protestáns iskolába jártak és „eretnek“ elvek szerint nevelkedtek. Ennek daczára annyi áhitattal hallgatták naponta a misét, hogy Odescalchi atya hasonlót még Rómában sem látott, a rend ottani iskoláiban. A katolikus tanokat és szokásokat nagy készséggel fogadják, követik — úgymond — s a közeledő húsvéti ünnepekre valamennyi jelentkezett gyónásra, ámbár a városi újhítűek mindent elkövettek, hogy a tanulókat eltérítsék s visszatartsák az új iskolától. Nem is járt ki a városból a jezsuitákhoz csak néhány katolikus szüle gyermeke s így a két osztályú intézet felsőbb osztályában egyelőre nem is mutathattak fel az atyák olyan eredményt, a melyet maguk óhajtottak.² Hosszas várakozás után segítségükre jött azonban Szántó István is hatodmagával, tíz heti nehéz utazással februárius 20-ikára érvén be Kolozsvárra. Egyikük, Schreck Farkas német származású lévén, most már ünnepeken a városban is prédikálhattak, még pedig reggel Szántó atya magyarul, társa meg németül, a minek hamarosan az lett a hatása, hogy a nép tömegesen tódult gyónni, még az újhítűek közül is, kivált a nők, úgy, hogy sokszor napestig folyt a gyóntatás, sőt keresztelezés, mivel igen gyakran még 20—30 éves kereszteleetlen embereket is leheté látni.³

Odescalchi atya lelkes segítő társa és az iskola rektora, a lengyel *Wujek* (latinos nevén: Vangrovitius) Jakab volt, a ki kényelmesebb vilnai rektori állását István király óhajlására a kolozsvárral cserélte fel. A gnézeni tartományból való tanult, ájtatos, kormányzásra termett férfi, tanulmányait szintén Rómában végezte s hazatérve hittant tanított, egyházi műveit pedig tömördek kiadásban olvasták. Ezért szemelte ki a király is fontos feladatára, melyhez az is tartozott, hogy gyakran átránduljon a fejevári udvarba, a kis fejedelem tanítására.⁴

¹ Varsóba érkezéséről Caligari 1580 februárius 18-iki jelentésében ír.

² Odescalchi Kolozsmonostorról, 1580 márczius 27-ikén írt jelentését I. munkánk oklevéltárában.

³ Szántó István levelét Kolozsvárról, 1580. februárius 25-ikéről szintén teljes szövegében közöljük. Ezt és Szántó alább idézendő másik két levelét Fraknoi Vilmos nem ismerte, midőn 1887-ben Szántó István életrajzát megírta.

⁴ Érdemeit a XVII. századi Rostowski Szaniszló jezsuita méltatja „Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem“ cz. műve (brüsszeli 1877-iki II. kiadása) 66. és 186. lapjain, megemlítvén róla, hogy: Deinde in Transylvania Sigismundum Bathorium, Pokulatu Stephani Poloinae regis, ad litteras et pietatem instituit.

Hanem az udvart kerülte, nehogy Leleszi atya féltékenységét felköltse s igazában az iskolában érezte magát otthonosan, mely keze alatt oly szépen fejlődött, hogy husvét után 12 tanulót léptetett elő a felsőbb osztályba s minthogy az egri káptalantól ajánlva is érkezett egy új tanuló néhány nemes ifjú kíséretében, elhatározták egy harmadik osztály felállítását a *humaniorák* számára. Pedig itt csak ideiglenesen működött az iskola s a páterek alig várták, hogy beköltözködhessenek a városba, hol a fejedelem épületet ígért nekik. Az építkezés tervének pusztá hírére mindjárt az év elején szóba hozta a dolgot néhány aggódó városatyá a közgyűlésen, de az még időelőtti-nek tartá tiltakozni ellene a fejedelemnél.¹ Hanem a mint nyílt az idő, valóra vált az aggodalmat keltett híresztelés, mert februárius közepén már rendeletet kapott a fejedelem építésze a tervek készítésére² s a jezsuiták örömeire virágvasárnapja utáni hétfőn érkezett hozzájuk Kovacsóczy Farkas kancellár a fejérvári udvar olasz építészével, hogy a városban kimérje az újonnan építendő kollégium helyét s megkezdjé az építkezést, hogy már őszire beleköltözködhessenek. Iskolaépítésre legalkalmasabbnak a farkas-útczai egykori apácza-kolostort s a mellette lévő telket szemelték ki,³ míg a Ferencz-rendi barátok elhagyott monostorát az atyák lakásául szánták,⁴ kijavítani rendelvén benne szép régi refektóriumát s négy szobáját, hogy legalább húsz páternek kényelmes lakást nyújtson, mely munkálatok elvégzésére s a kolostor új fedésére a fejedelem embereket is küldött.⁵ Gazdaságuk vezetőjének meg a fejedelem ama másik figyelme okozott nagy örömet, hogy egyszerre tíz szép ígás ökröt s egy új szekeret, majd pedig teheneket és 200 juhot küldött.⁶

Az építész méregetését azonban már a város sem nézhette tétlenül s a húsvétszombatján tartott közgyűlésből küldötteket menesztett a

¹ A kolozsvári tanács 1580 januárius 20-iki ülése jegyzőkönyvének 208. lapján olvassuk: Az jezsuiták épületi felől mérthogy nincs még semmi bizonyos kezdeti, itilik intempestívusnak lenni az fejedelmet megtalálni felőle.

² Tenchetta Ferencz 1580 februárius 20-iki levele szerint, melyek „A gyula-fejérvári jezsuita-missio és iskola“ cz. tanulmányunk függelékében fogunk közölni.

³ Dr. Török István is ezt tartja (Jakab Elek nyomán) a jezsuita-kollégium helyéül, *A kolozsvári ev. ref. collegium története* cz. imént megjelent műve I. k. 12. lapján így írván: Az a terület, melyen collegiumunk épülete és udvara van, a reformattót megelőző időben, a Ferencz-rendiek birtokában volt; Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem 1581 május 12-én kelt alapító-levelével a jezsuita-rendnek adományozta.

⁴ István király alapító-levele is így határozza meg a két épület fekvését és rendeltetését.

⁵ Wujek rektor Kolozsmonostorról írt, 1580 április 11-iki jelentését ld. oklevéltárunkban.

⁶ L. Odescalchi atya 1580 április 23-iki kolozsvári jelentését; oklevéltárunkban.

a fejedelemhez, hogy „ne szállítaná közénk” a pátereket, „mert nagy egyenetlenségtől félt a dolog, sőt a városnak szabadsága is” veszedelembé jut.¹ De Báthory Kristóf megnyugtatta a városbíró e tekintetben, kijelentvén, hogy ő Kolozsvár városában csupán azért határozta el magát jezsuita-kollégium alapítására és építésére, hogy országában a tanítást fejlessze s az ifjúságnak a szabad tudományokban való kiképzését előmozdítsa, a mivel nemcsak a város kiváltságait nem bántja, hanem ellenkezőleg ez a tanintézet a városnak csak díszeré és hasznára fog válni.²

A megkezdett építkezést egy szeminárium fejezte volna be, minek alapítását István király elhatározta, megnyervén hozzá a pápa erkölcsi és anyagi támogatását is, minthogy ekkor a katolikus papság ország-szerte igen megfogyatkozott s az új intézet valóban nemes célú szolgált. Mindazonáltal az építés lassan haladt, mert a miben csak lehetett a város és tanácsa gátot vetett neki, miután egyenes tiltakozása nem használt, úgy hogy ősszel a fejedelem újabb építési anyagot küldetvén Fejérvárról, az egész ügyet a jezsuita-rectorra bizta, évi ezer tallért ígervén neki mindaddig, míg az épület teljesen elkészül s az atyák bele nem költöznek.³ Így a munka rendszeresebben haladt s ámbár a bekövetkezett télen szünetelt, az idő enyhültével, februárius végén, Mátyás-napján, újra megkezdődött, úgy hogy az atyák Szent György-napjára remélték elfoglalni⁴ s új tanrendjüket arra az időre ki is nyomatták.⁵

Wujek rektor az építést most már oly erélyesen vezette, hogy a páterek a remélt időnél hamarabb is áthurczolkodhattak bele s az iskola megnyitása is előbb megtörténhetett, mindjárt húsvét után, márczius végén, a mikor az ifjúság valósággal tódult falai közé, úgy hogy létszáma hamar meghaladta a százat. Az ünnepélyes megnyitást a rektor azonban május elejére tűzte ki, mikor a fejedelem Kolozsvárra jön az elsejére hirdetett országgyűlésre s tudta, hogy a dolog nagyobb érdeklődést és hatást fog kelteni. Ugy is történt. Tizedikén ért véget a Rendek gyűlése, mely a kálvinista és unitárius szuperintendensek nyomása alatt rábirta a fejedelmet arra, hogy jezsuitákat Monostoron, Kolozsváron és

¹ Az 1580 április 2-iki közgyűlési végzésből, Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 268. l.

² A fejedelem 1580 május 5-ikén Gyulafejérvárrt kelt oklevelét ld. ugyanott, az *Oklevéltár* II. k. 126. l.

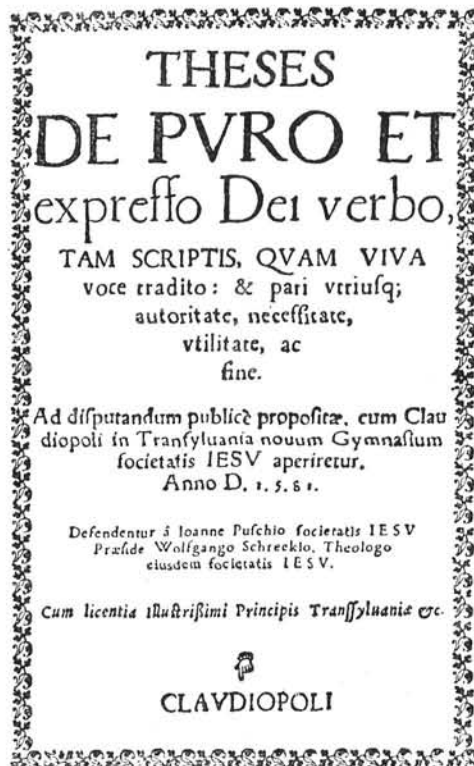
³ Odescalchi 1580 szeptember 30-iki Monostorról írt levelét munkánk II. részében közöljük.

⁴ L. Odescalchi 1581 februárius 26-iki monostori jelentését ugyanott.

⁵ Ez a kolozsvári nyomtatvány ismeretlen, de Caligari nunczius ír róla Varsóból 1581 márczius 13-iki jelentésében.

Fejérváron kívül „ujabb helyekre, városra avagy falukra ne plántáljon“,¹ de nem korlátozta abban, hogy már meglévő helyeiken támogassa őket. Most is a gyűlés oszlásakor egész kíséretével és utódjává választott kis fiával, Zsigmonddal, atment a jezsuiták ünnepélyére s előttük folyt le a tanulók által bemutatott disputatio és dialogus, meg az iskolai dráma² s végül a díjak kiosztása, a mi annyira tetszett a hallgatóságnak, hogy az újhítek közül sokan beadták fiaikat az iskolába, a mi ellen a prédikátorok tiltakoztak ugyan, de tiltakozásukat ellensúlyozta a fejedelem pártfogása.³

Az emlékezetes és lélekemelő ünnepségnek csupán egy pontja nem folyt le programszerűleg: a hitvita, melyre a tanárok jó előre készültek. A vitatkozás tárgyát a tudós Schreck Farkas ki is nyomatta Krakóban, címlapján a nyomtatás helyéül Kolozsvárt jelölve meg, a miért ez egyetlen példányban ránk maradt kis művet Szabó Károlytól elkezdve mindenki kolozsvári nyomtatványnak mondja,⁴ bár egy kis gondosabb összevetés

A kolozsvári jezsuiták *krakói* nyomtatványa.

¹ L. az *Erdélyi országgyűlési emlékek* III. k. 157. l.

² Jól sejtette tehát Ferenczi Zoltán, midőn *A kolozsvári színészet és a színház története* cz. m. (Kolozsvár, 1897.) 46. l. így ír: Nem kétséges egyszersmind az sem, hogy Kolozsvár már akkor tanúja lehetett az első iskolai drámai előadásnak, noha biztos tudomásunk róla még nincsen.

³ Wujek rektor István királyhoz, Kolozsvárról, 1581 május 11-én írt jelentése id. oklevéltárunkban és Socher jezsuita műve nyomán Pokoly id. m. I. k. 273. l.

⁴ Ebben az állításukban íróinkat tulajdonképpen gróf Kemény József vezette félre, a ki Schreck műve s egy 1581-iki naptári bejegyzés alapján, mely pedig csak azt mondja, hogy a jezsuiták „libris aptos adtulerant secum Claudiopolim“ azt bizonyítja (az *Új Magyar Múzeum* 1855-iki I. k. 392–394. lapján), hogy az a könyv „a jezsuiták akkori kolozsvári nyomdájának szüleménye“. Vass József (id. h. 14–15. l.) és Ferenczi Zoltán is önnálló fejezetet szentelnek (*A kolozsvári nyomdászat története* cz. m. 21–22. l.) e nem létezett nyomdának. Ők Kemény czikke nyomán és Szabó Károly könyvészeti adataiból következtetnek, hogy „a nyomda körülbelül tíz éven át működött, talán egész 1588-ig, a jezsuiták kiűzetéséig s több, mint való-

Heltai Gáspárné nyomdájának az évi termékeivel¹ első pillanatra meggyőző arról, hogy az nem készülhetett nálunk,² Bzenski Rudolf kolozsvári jezsuita-író pedig egykorú följegyzés alapján nevezi krakói nyomtatványnak.³ A város protestáns vallású papjai közül azonban a hitvitára senki sem jelentkezett, habár a kis könyvet mindnyájan rég megkapták s így a jezsuiták csupán maguk közt vitatkozva adták elő, az ifjúság és hallgatóság épülésére; P. Pusch vezetvén a disputációt.

Munkájában Schreck atya 31 tételben elmélkedik Isten ígéje szükségéről, mivoltjáról, részeiről, kiválóbb terjesztőiről, hasznáról és céljáról, meg arról, miként lehet az igaz hagyományokat a hamisaktól megkülönböztetni.⁴ Tárgyát nagy teológiai tudásra valló készütséggel magyarázza és szinezi: a bibliából, a próféták és apostolok mondásai-ból, a szentatyák, kivált Szent Jeromos és Szent Ágoston, vagy későbbi írók műveiből, meg a niceai és trienti zsinat végzéseiből vett példák-

színű, hogy nemcsak e két mű jelent meg benne“. Czéloznak itt Schreck 1585-iki *Adversus authores Juliani ut vocant Pseudo-Calendarii* cz. vitáiratára, melynek azonban egyetlen példánya sincsen s hogy Kolozsvártt nyomtatták volna, azt Szabó Károly semmivel sem bizonyítja, sőt megjelenésekor Schreck már nem is élt! A kolozsvári nyomda létezését Jakab Elek is elfogadja (*Kolozsvár története* II. k. 342. l.) de odább helyesen fejezi ki fölöle kételyét, midőn azt írja, hogy: az *impresum* a szokott és kötelezett alakban nem lévén rajta e könyven, a bővebb igazolást több kiadvánnyal vagy más adatokkal még szükségesnek véli.

¹ Ez összehasonlítás végett közöljük 95 mm. széles és 156 mm. magas tükrű címlapját is kicsinyítve, a székelykeresztúri unitárius gimnázium példányáról, megjegyezvén, hogy az A—Cs ívjelzésű 4-rétű nyomtatvány 14 sztl. levélnyi terjedelmű.

² Ez összevetéskor két döntő érv bizonyítja, hogy nem kolozsvári nyomtatvány. Először *keretes címlapja*, a mi nálunk még sokáig nem fordul elő, a másik pedig a Báthory Kristófhöz intézett ajánlás *cursiv szedése*, mivel ily *dült* alakú betűje Heltaiéknak ezidőben nem volt. Vízjegye is más, mint a Heltai könyveié, nem is beszélve a kiállítás csinjáról, mely a kolozsvárinál sokkal fejlettebb nyomdai ügyességről tanúskodik. Igen érdekes azonban, hogy a keretül használt virágmotívumot Heltainé nyomdája úgy megszerette, hogy rögtön utánozta valamivel nagyobb metszésben s már az ugyanazévben kiadott *Az Viz ezönnec Históriajáról való szép éneke* második lapja fejléczét abból rakták össze.

³ Bzenski följegyzése (id. m. 265. l.) így szól: Quia vero haeretici ministri sparserant, patres S. J. formidare disputandi certamen *Theses de verbo Dei* Cracoviae typis excussas publice disputandas proponunt patres, et plerisque ministellorum, qui amplius quinquaginta convenerant, extradunt.

⁴ Az író felfogása tisztaságát és előadása nyugodtságát műve utolsó, 31-ik tételéből is megítélhetjük, a mit azért szószerint ide ígtatunk: Et ne quis a veritate aberret, duae nobis a D. Augustino assignantur regulae, iuxta quas omnes traditiones examnari possunt. Prima est: Quod universa tenet ecclesia, nec concilliis institutum, sed semper retentum est non nisi autoritate apostolica traditum rectissime creditur. Altera est, quae etiam conciliorum ac patrum decreta complectitur: illa quae non scripta, sed tradita custodimus, quae quidem in toto terrarum orbe observantur: datur intelligi, vel ab ipsis apostolis, vel plenariis concilliis (quorum est in ecclesia saluberrima autoritas) commendata atque statuta retineri.

kal, de mindig nyugodt, tárgyilagos hangon, sehol sem sértve, sőt nem is említve más vallásúakat.¹

Támogatását a gyöngélkedő fejedelem azzal is kimutatta, hogy István királylyal egyetértőleg a jezsuiták eddigi vagyónát: a kolosmonostori, bácsi és jegenyei jószágot még az országgyűlés előtt a Blandratától elcserélt Kajántó, Tiborc és Bogártelke birtokával bővíté, a mivel földesúri joguk immár ötszáznál több jobbágyra terjedt ki.² A kollégium berendezéséhez még hiányzó felszereléseket is megrendelé, mert a termek egy részének padozata, a kályhák, itt-ott egy-egy ablak s a mennyezetek meszelése bizony még sok helyütt hiányzottak, templomuk pedig teljesen elhanyagoltan állott, úgy hogy ablakrámai se voltak, padozatára meg tízezer téglát adott a fejedelem, de már oltárt hirtelenében csak fából tudtak készíttetni bele.³

A templom átalakítását és az iskola teljes elkészültét Báthory Kristóf azonban nem érthette meg, mert hazatérve az országgyűlésről, pár hét múlva, május 27-ikén, meghalt. De művét legalább megteremtette s fenmaradását biztosítá: István király kegyessége, a jezsuiták kezei közt nevelkedő Báthory Zsigmond rokonszenve s a páterek buzgalma, mely alig két esztendő alatt négyszáznál több lelket térített vissza a régi hit kebelébe!

Ily körülmények közt érkezett a rektor kezéhez István király nagy alapító-levele, melyet 1581 május 12-ikén írt alá Vilnán.⁴ Felfogása szellemében és útmutatása szerint a luteránus Berzeviczy Márton, lengyelországi erdélyi kancellára írta, szerkesztette, fényes tanúságot tevén vele úgy műveltségéről és vallási türelmességéről, mint ura, királya nemeslelkűségéről, tudományosságáról és széleskörű, emelkedett látásáról.⁵

II.

Az így véglegesen megalapított iskolának a király *akadémiai* jelleget biztosított azzal, hogy feljogosítá a babéros (baccalaureatus),

¹ Munkájára azonban mégis felelt később a kálvinista Laskai Csókás Péter 1584-ben Genfben megjelent nagy könyvében; I. címét a *Régi Magyar Könyvtár* III. k. 729. sz. a.

² Monostornak 207, Bácsnak 103, Kajántónak 97, Jegenyének 93 és Bogártelkének 43 jobbágya volt, 1588-iki urbariuma szerint, Szegedi János *Decreta et vitae regum Hungariae, qui Transylvaniam possiderunt* cz. m. második kiadása 384. l.

³ Leleszi János István királyhoz Gyulafejevárról, 1581 május 28-án és Wujek rektor Kolozsvárról május 29-ikén; ez utóbbit oklevéltárunkban közöljük.

⁴ Sokszor ki van adva, de legrégebb kiadását I. Kaprinal István: *Hungaria diplomatica* cz. m. I. k. (Bécs, 1767) 41—45. l. Magyarra fordítva kiadta Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 269—272. l.

⁵ Ujabb méltatását ld. gr. Kemény Józseftől, az *Új Magyar Múzeum* 1855-iki I. k. 386—389. l. Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 269—272. l. Márki Sándor ld. m. 4—6. l. és dr. Erdélyi Károly id. m. 11—14. l.

mester (magister) és *doctor* címek adására, jól tudván, hogy kevés ifjúnak adatott meg külföldi egyetemekre járni, melyek közül maga ismerte: a paduait, a melyen egykor tanult, a bécsit, követségei idejéből és a krakóit, melynek fejlesztése királyi gondjai közé tartozott.

Egyetlen példánya se maradt reánk az új gimnázium tanrendjének, melylyel megnyílt, illetve melyet ezentúl követtek,¹ de az alapítólevél maga rendeli, hogy tanítsák benne: a széptudományokat, a zsidó, görög, latin nyelvet, hittudományt és bölcsészetet s különösen gyakoroltassák a retorikát és grammatikát, iskolai feladatok és disputatiók tartásával, a mint azt a király már első útasításában meghagyta két évvel az előtt, hogy az atyákat beküldte az országba² s miként azt nálunk is követték a megszűnt nagyszombati iskolában³ s meglehetősen egyformán valamennyi jezsuita-kollégiumban.⁴ Egyforma s egyöntetű volt az iskola szervezete is. Élén állott a rektor, kinek jogait és kötelességeit a Rend 1577-iki útasítása írta elő;⁵ mellette működtek a tanárok és preceptorok, kiknek tanítási módját, a vitatkozásokban követendő eljárást, a vizsgálatok és ismétlések vezetése rendjét, az 1561 és 1566-iki utasítások szabályozták, a miket a jezsuiták szigorúan követtek, bárhol nyitottak vagy vezettek is kollégiumot.⁶

Azt is tudjuk, hogy új épületekben a jezsuitáknak öt osztálya volt s ezekben tanítottak s működtek kitartóan, állandó hadilábon állva a város négyféle felekezetével: a trinitáriusok, anabaptisták, kálvinisták és luteránusok gyűléseivel, melyet csak fokozott annak látása, hogy híveik köréből úgyszólván naponként szaporodott a jezsuiták tábora, kivált mikor ők is kezdték az újhitűeket követni abban a tekintetben, hogy az egyházatyák, hitvitázók, zsinati végzések vagy más kiváló írók nehéz tételei mellőzésével tisztán csak bibliai magyarázatra szorítkoztak és prédikációikban csupán a Szentírást követték.⁷

Sokat kellett a pátereknek a várossal anyagi dolgok miatt is

¹ Pedig Szántó István 1581 szeptember 21-én írt levelére, melylyel Rómába küldte, rá akadtunk s mellékelve közöljük.

² Caligari nuncius által Vilnáról, 1579 július 17-én Rómába küldött 12 pontból álló útasítását ld. oklevéltárunkban.

³ Oláh Miklós esztergomi érsek által Nagyszombatban, 1558 februárius 20-án írt *Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis* cz. szabályzatát ld. a *Magyar Sion* 1867-iki közlése alapján a Nagyszombati katolikus érseki főgimnázium 1894–95-iki Értesítője 162–173. l.

⁴ Összehasonlításra alkalmasnak kínálkozhatik a grazi kollégium 1579-iki tanrendje, Pachtler G. M. jezsuita-író *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes* cz. m. I. k. (Berlin, 1887) 247–249. l.

⁵ Ld. Pachtler id. m. I. k. 130–132. l.

⁶ Kiadva Pachtler id. m. I. k. 155–172 és 200–205. l.

⁷ Szántó István 1581. szeptember 21-ikén írt második levele szerint, l. munkánk függelékében.

vesződniök. Megesett pl. hogy kolozsmonostori bor-dézmájukat szüret után nem tudván kellően értékesíteni, behozták a városba, a miért a közgyűlés végzéséből a bíró megintette őket, „mert általán fogva el nem tűrik nekik“ úgymond,¹ mivel adománylevelük értelmében csak annyi bort és éleést hozhatnak be a városba, a mennyi saját konyhájukra és asztalukra kell.² Máskor meg azt kívánták a jezsuiták, hogy engedjenek nekik ajtót vágatni a város falának telkükre eső részében, hogy a falon kívüli szomszédos kertjükbe kényelmesebben járhassanak s ne kelljen egész a közép-útczai kapuig kerülniök. A városatyák azonban ragaszkodtak a francziskánusok idejebeli szokáshoz s kérésüket csak úgy teljesíték, hogy a falat azon a területen, melyet klostromuk elfoglal, rekesszék el deszkával s azon a kerítésen ajtót vágva, kulcsa legyen a bírónál, a kertre néző feljáró grádicsot pedig felül bepapolják, hogy rajtuk kívül senki a falra ne hághasson a bíró híre nélkül.³

A lengyel Wujek rektor alatt működő iskola kitűnő tanárai voltak: a magyar Szántó István, Thomány Mátyás és Ladó Bálint, a hitvitázásban erős két német páter: Schreck Farkas és Pusch János, a tértítésre kiválóan alkalmas Sfondrato,⁴ s a fáradhatatlan Odescalchi atya. Csak-hogy őt kevéssel a megnyitás után, április 10-ikén baloldali szélhűdés érte s az élesebb erdélyi levegőt sem tűrvén, gyógyulást keresve őszszel hazament Olaszországba,⁵ hol még néhány évig Paduában tanított, betegen is felvitetvén magát a katedrába.⁶ Helyébe azonban a rektor

¹ A város 1581 szeptember 30-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve ezt ekként adja elő: Értik ő Kegyelme ez is, hogy az jesuiták hordóstúl adtak bort, éleést Kolozsváratt, ki nyilván vagyon ő Kglmek előtt. Azért végezték ő Kglmek, hogy az jesuitákat bíró uram megintse rólla, hogy ez ne legyen többé, mert általán fogva el nem tűrik nekik. Bíró uram pedig ő Kglme mikor az pénzt alá viszik, találják meg urunkat rólla, és az donationak continentíája szerént könyörögjenek, hogy efféle szín alatt való compolárságot újonnan megtiltsan töllek, hogy többé ez ne essék a' mi esett, hogy hordóval adták el itt benn az városban, és szín alatt kivitették.

² Báthory Kristóf 1580 október 3-iki biztosító levelét ld. Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története* II. k. 269. l.

³ L. az 1581 november 4-iki közgyűlési jegyzőkönyv 247. lapján következőleg: Megértették ő Kglmek várasúl az jesuiták kívánságát. Mért pedig, hogy az statutiókor is semmi dominiumot az falakon nem adtak nekik, most sem engednek ő Kglmek egyebet annál, a mi az barátok idejébe volt, tudniillik, hogy két fél olasz spaciumot, azt, ki az ő colostromok környül vagyan az falon azt rekesszék be deszkával, legyen ajtó rajta és annak az kulcsa álljon bíró uramnál. Az mely garádicson pedig arra járhatnak az ő kertükbe, azt feljül erősen bepapolják, hogy senki az falra meg alól ne járhasson bíró uram híre nélkül fel.

⁴ Ezt később a hódoltság vidékére küldvén, 1583 november 10-én Temesvárt halt meg.

⁵ Wielewiczki: *Historici diarii domus professae Societatis Jesu Cracoviensis* I. k. (Krakó, 1881.) 8. l.

⁶ Sommervogel: *Bibliographie de la Compagnie de Jésus* V. k. 1871 l.

Krakóból a kiváló Justus Rabbust hívatta be, a ki párisi tanulmányai közben tért át katolikus hitre s lépett a rendbe s a latin mellett jártas volt a héber, görög, német, francia és olasz nyelvekben, teológiai tudásáért pedig mindenütt nagyrabecsülték.¹

Ilyen tanerők biztosíták a kolozsvári akadémia fejlődését, miközben István király azt egy szeminárium alapításával akarta még bővíteni. Ez a nemes szándéka jóformán egykorú volt az iskola-alapítás gondolatával s csatazajban, az oroszok ellen folytatott hadjáratában támadt. A pskowi táborban (1581 október végén) említé ugyanis legelőször Possevino Antal jezsuita-atyának, oly formán, hogy ha a pápa a szemináriumot felállítja, ő, a király, hajlandó minden tanulója ellátására évente 20 forintot adni, a mi az erdélyi olcsó életviszonyok közt elegendő, ha ruházataról a nemes-ifjú maga gondoskodik; a szegény tanulókat meg az ingyenes eltartás tudata hajtáná az iskolába.² Possevinonak tetszett a gondolat s állandóan felszinen is tartá, kivált 1582 tavaszától kezdve, midőn politikai küldetése befejeztével Varsóba vonult s a királylyal naponta érintkezhetett. Különben is bőven értesült a jezsuiták kivánságairól Berzeviczy Márton szóbeli előadásából, miután őt a nyár elején Erdélybe küldvén, azzal is megbizta, hogy a pátereket birtokaikba igtassa³ s mindent elkövesse érdekükben a városnál és a fejevári kormánytanácsnál, hogy őket működésükben ne háborgassák.

Báthory István eleinte tulajdonképpen két szemináriumot óhajtott felállíttatani; egyet nemes-ifjak s egy másikat nem-nemesek részére, kifejezvé hajlandóságát az egyiknek fentartására, illetve arra, hogy annyit adna reájuk évente, a mennyit a pápa.⁴ De újévre a király Krakóba jövé, szerencsére elállt attól az első szándékától, belátván Possevino érvelésének helyességét, hogy két szemináriumnak nemcsak két igazgatóság és tanári kar kellene, de a *pápai* és *királyi* tanintézet közt okvetlenül versengés, irigykedés támadna, a nem-katolikus szülők gyermekei pedig a pápai kormányzás alatt álló iskolába nem járnának.⁵ Így tehát ezentúl most már csak *egy* szemináriumról tervezgettek, beszélgettek, melytől a király sokat remélt: a katolikus hitélet föllendülését, sőt az ország rekatolizálását azoktól az ifjaktól várta,

¹ Ugyanott a 14. lapon.

² Possevino jelentése Galli b. államtitkárnak, a pskowi táborból, 1581 október 29-ikéről.

³ A királyi alapító-levélben említett birtokokba való törvényes beigtatás a helyszínen 1581 október 17-én ment végbe, Berzeviczy Márton jelenlétében; l. a beiktatási iratot Szegedi János id. m. 383. l. A beiktatást elrendelő (Gyulafejevárt, 1581 augusztus 24-ikén kelt) parancs kivonatát l. a római Vittorio Emanuele könyvtár kéziratára *Mss. Gesuiti* 3281. k. 391. l.

⁴ Possevino jelentése Varsóból, 1582 május 27-én, a római vatikáni levéltárban.

⁵ Possevino Krakóból írt 1583 januárius 13-iki jelentése szerint.

kik belőle kikerülnek, hisz a jezsuitákon s a Székelyföldön működő, konkubinátusban élő papokon kívül egész Erdélyországban mindössze két katolikus pap szolgált s azok közül is az egyik megbénult.¹ Hanem a dolognak sok nehézsége volt s különben is az erdélyi kancellárral való előzetes megbeszélés nélkül sikeresen nyélbe ütni nem lehetett. Kovacsóczy Farkas azonban a tanácsurakkal csak februárius elejére jöhetett át a király hívására s a terv iránt oly érdeklődést tanusított, a pápáról meg annyi tisztelettel beszélt, hogy Possevino már áttéréséről is reménykedett. Két heti tárgyalással a Krakó melletti niepolomicsei várban jött létre 1583 februárius 13-ikán a király újabb alapító-levele, melylyel létesíti a szándékolt szemináriumot s annak évente ezer magyar aranyforintot rendel a szász papok dézsmájából fizetni,² minek láttára a pápa is évi 1200 tallérnyi összeget ígért tizenöt évre a szeminárium fenntartására,³ úgy hogy ez összegből Possevino közel 150 tanuló föl-vételét, illetve ellátását remélte.

Az ifjúság jobb ellátását s az iskola javát szolgálta a király amaz egyidejű adománylevele is, melylyel a szemináriumnak adja az egykori franciskánusok Alsó- és Felső-Zsuk határán lévő *Barátoktavát* s az a másik kiváltsága, hogy a páterek maguk szükségére továbbra is négy hordó (magyar vagy idegen) bort vihessenek be szabadon s végül az a rendelete Kolozsvár tanácsához, hogy a Barátoktavát az atyáknak átadják, nekik rá alkalmas uralmat építsenek, katolikus temetőnek való helyet adjanak a városon, azt körülkerítettessék s keresztrel, harangokkal és kápolnával szereljék fel, a régi iratokból pedig állapítsák meg pontosan a jezsuiták birtoka határait; megnyugtatóan azonban a várost affelől, hogy a Báthory Kristóf által építtetni kezdett kollégium teljes befejezésére szükséges pénzt a magáéból fogja adni, s a város minden kiváltságát továbbra is tiszteletben tartatja.⁴

Terve megvalósításával István király *Possevino*t bízta meg, a ki Bártfa, Szatmár, Somlyó érintésével márczius első napján érkezett Kolozsvárra az alapító-levellel, mely nagy örömet okozott a jezsuitáknak. Maga is meglepődéssel hallá tőlük, hogy tanulóik száma immár 160-ra emelkedett s azalatt a három nap alatt, mit a városban töltött, azt a

¹ Possevino 1583 januárius 26-iki jelentése Niepolomicéről.

² Az alapító-levelé legrégebb kiadását ld. Kaprinai *Hungaria diplomatica* cz. m. I. k. 48—49. I. Magyarul Jakab Elek id. m. II. k. 324—5. I.

³ Galli b. államtitkár 1583 április 9-ikén irt tudósítását és a pápa bulláját ld. oklevél-mellékletünkben.

⁴ Báthory István király 1583 januárius 28-iki és 29-iki keltű e három oklevele sajnos már nincs meg, csak rövid kivonatukat őrzí az egykorú római jezsuita-collegium id. 3281. sz. kis kötete 392—393. lapján, hivatkozván az eredetiekre, melyek idők folyamán elkallódtak. Ugyanott van bejegyezve XIII. Gergely pápa 1583 augusztus elsején keltezett bullája is, melylyel a Barátoktava birtokcseréjéhez hozzájárúl.

benyomást szerezte, hogy a jezsuitáknak itt ez országban akkora s oly szép a működési terük, mint akár Indiában.¹ Ugyanezt tapasztalta az újhítűektől hemzsegő fejevári udvarban s a szászok földjén, Erdély déli részében, melyet a kancellár s a jezsuita-reaktor kíséretében bejárt.

Kolozsvárra visszatérve, Possevino hozzálátott a szeminárium felállításának nehéz kérdéséhez. Barátságosan, szinte alázatosan tárgyalt a városi tanács tagjaival a király által reábizott e fontos ügyben. Am föllépését gyöngeségnek magyarázván, a város a szeminárium részére egy olyan rozoga épületet ajánlott fel, mely istállónak sem lett volna jó, úgy, hogy ez eljárásuk ellen a Possevino mellé rendelt luteránus fejedelmi tanácsúr is kikelt. Ekkor Possevino kijelenté, hogy ha a király akaratát egy nap alatt illő alakban nem teljesítik, közjegyzői iratot vétet fel a tanács eljárásáról, mely sem a városhoz, sem a királyhoz nem illő, s minden felelősséget a városra hárítva, elútazik. Erre a szenátus másnap késő estig tárgyalta az ügyet s nehogy valóra váljék Possevino fenyegetése, hogy a fejedelemmel az óvári Domonkosok zárdáját véteti el az unitáriusoktól, végre abban állapotak meg, hogy a város saját költségén házat vesz a pátereknek, hogy abban helyezték el szemináriumukat. Possevino atya meglegedett a város ígéréttel, mely az ő küldetését sikeresen befejezte s azzal visszaindult Várad felé, hogy az ottani jezsuita-missziót is meglátogassa. Indulása² előtt, márczius 18-ára elkészült azonban a szeminárium szabályzatával is, melyet István király felszólítására írt s adott át az atyáknak, a pápai segély első részletével együtt.

A szeretetről és jó magaviseletről szóló bevezető rész után útasításait Possevino a felvétellel kezdi, kiemelvén főelvként, hogy a tanulók kiválasztásakor nagy körültekintéssel kell eljárni, mert itt is igaz, hogy: jó alapozástól függ az épület jósága. Az ellátás legyen tisztos, de úgyszólván szegényesen egyszerű, a miért a jómódúak csekély díjat fizessenek, míg a szegények ingyenesek. Ruhát, könyvet, ágyat ki-ki maga vesz és hoz magával, míg a nagyon szegény vagy árva tanuló ruhájáról a prefektus gondoskodik a rektorral egyetemben, épp úgy, mint azokéről, kik egyházi pályára lépnek. Hogy azonban egyesek merő számításból ne válasszák az egyházi pályára készülett, közjegyzőileg kiállított nyilatkozatot kell a tanulóktól venni, hogy abban az esetben, ha kilépnek, a költségeket visszatérítik az intézetnek. Idős, rendzavaró vagy beteg tanulók föl nem veendő, a felvétel legkisebb kora pedig 15 esztendő. Ettől azonban

¹ Possevino két jelentését Báthory István királyhoz és Galli bíboros pápal államtitkárhoz Gyulafejevárról 1583 márczius 6-ikáról, gyulafejevári tanulmányunk végén adjuk ki.

² Possevino névtelen útitársa jelentése nyomán Fraknoi Vilmos *Egy jezsuita-diplomata hazánkban cz. értekezése* (Budapest, 1902) 21—22. l.

két év múlva eltértek, illetve alkalomadtával ifjabb tanulót is felvettek István király amaz intelmének hatása alatt, hogy tizenöt éven túl a legtöbb ifjú csupán katonáskodásra, hadi pályára gondol, ha csak fiatalabb kora óta szigorú fegyelem alatt nem nevelik.¹

Maga a föl vétel úgy történt, hogy a tanuló előbb néhány napig az iskolába járt, míg hajlamait kiismerték, magaviseletét megfigyelték s ha aztán a prefektus és rektor alkalmasnak találta, egy hétre elkülvönítve élt, hogy a szeminárium törvényeit megismerje s csak úgy maradjon benn, ha azokkal megbarátkozott. Tanulók elsősorban Erdélyország és a Részek területéről veendők fel, csak azután Magyarországból.

Elbocsátandó a szemináriumból: a ki tanulmányait befejezte; a ki nehezen gyógyítható betegségbe esik; a ki megbotránkoztatóan beszél vagy viselkedik, megintés után is; a ki lop vagy az intézet rendjét megbontja s a ki veszedelmes tanokat és könyveket terjeszt. Az elbocsátás azonban kellő vizsgálat után és szeretettel történjék s ha a belépéskor beadott pénzéből még valami megmaradt, visszaadandó a tanulónak,

A nevelés folyamán különös figyelem fordítandó a jó egyetértés és tisztelet fejlesztésére, a lélek és test ápolására, hogy az ország különböző részeiről összegyűlt tanulók közt a kölcsönös szeretet megmaradjon s a faji önérzet meg ne bántassék.

A szeminárium vezetésére szükséges: a *prefektus* és az alatta álló *vásárló, kapus, szakács* és *prefektus-helyettes*, de valamennyien a kollégium rektorától függenek, kinek hozzájárulása nélkül senki föl ne vétesék és semmi se történjék; a mi természetes, mert hisz a szemináristák a kollégiumban folytatták tanulmányaikat. Ezért is a prefektus valósággal mintaképe legyen a jeles erkölcsökben bővelkedő embernek, odaadással fejlesztvén az intézet anyagi és lelki szükségait, de egyetértve a rektorral, mindegyikük külön kulcsot tartván a szeminárium pénzesládájához. A kiadásokról rendes könyvet vezessenek s azt félévenként felülvizsgálják az előljárók; aztán a befolyó pénzek vagy adományok csakis az

¹ Ezt Possevino Rómába küldött 1585 februárius 19-iki varsói jelentéséből tudjuk, melvben előadván István királyal folytatott tárgyalását, az erdélyi ügyekről ekként ír: *Mi valzi della buona dispositione della volontà del rè a proporgli diverse cose buone, araccettò, auzi harevá per opra del Doctore Simonis, accettato un medico catolicissimo pel principe di Transilvania, scacciatant uno heretico. Pomice di pare in effetto vel termine di un' anno, s circa, l' asslanatique de i beni ecclesiastici per un buone seporato di Transilvania, mi stimolò a ricevere nel seminario di Transilvania gioviezetti di minore età di quel ch'e si era prescritto, perché (come disse) si vede che quegli animi, quscudo sano usciiti di quella tenera età, nou vogliono, se da piccioli non sano contemti in disciplina, attendere ad altro che all' armi. (Mindvégig sajátkezűleg irt erediteje a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 95. k. 327—8. lapjain.)*

intézet javára fordíthatók, úgy hogy azokat még a tartományfőnök sem rendelheti más célra.

A szeminárium nevezetesebb eseményeiről s az Isten dicsőségét hirdető tényekről külön házi krónikát vezessenek, az intézet gondviselőjének pedig havonként egyszer jelentést tegyenek, hogy idejében intézkedjék a szeminárium bajaiban.¹

Ime ezek nagy vonásokban a kolozsvári szeminárium szabályai, melyeket Possevino, távozása előtt, a prefektus kezére bízott. Nincs szó bennük arról, hogy a tanulótól fölvételekor a katolikus hitvallás letételét kívánták, a mit azért hagyott ki, nehogy — mint maga írja kísérelésében — elriassa vele a szülőket, vagy alkalmat adjon az ország rendének a beavatkozásra. De benne vannak mindazok a vezérelvek, melyeket a jezsuita-rend ezidőbeli intézeteiben követtek, anélkül, hogy szövegében bármelyikkel is egyeznék, a mi arra mutat, hogy Possevino minta nélkül írta, hosszas tanügyi tapasztalataira támaszkodva.² Munkáját egyébiránt ideiglenesnek tekintette s egy terjedelmes szabályzattal igézte felcserélni, melyet azonban soha meg nem írhatott; de azért így is értékes, sőt egyetlen a maga nemében, mert koráig más jezsuita-szemináriumnak nem volt önálló, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó szabályzata s valamennyi a jezsuita-generális általános útásításait követte.³

III.

Hanem a mint Possevino eltávozott Kolozsvárról, az a kevés engedmény is feledésbe ment, a mit a városi tanácstól nagy nehezen kicsikart. S a szeminárium építésének nehéz ügye azoknak a nyakába szakadt, a kik utána a kérdést felszínen tartották és dülőre vitték. Ezek azok az új páterek voltak, kiket István király az év végén új rajként beküldött, hogy az apostoli működésre annyira alkalmas földön folytassák a tanítást és térítő munkájukat. Vezérök a lengyelországi új tartományfőnök, az olasz Campani János Pál vala, az egykori tudós prágai rektor, kit Possevino vitt magával Lengyelországba. Most tízen- négy buzgó társával, (kik közt négy tanuló teologus volt,⁴ novem-

¹ Lásd eredeti szövegét oklevél-mellékletünkben. Röviden ismerteti Fraknói Vilmos: *Egy jezsuita-diplomata hazánkban* 22. l.

² Tapasztalatai és tudása kincsházát 1593-ban Rómában kiadott *Bibliotheca selecta, qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnia procuranda* cz. lvrétű két kötetes művében bocsátotta világgá, sokáig legkitünőbb kézikönyve maradván ez a jezsuita-tanároknak.

³ Claudio Aquaviva 1583-ból való útásításait ld. Pachtler id, m. 404—410. l.

⁴ Ezt Possevino 1583 október 29-ikén Kassáról írt e soraiából tudjuk: *Noi fra questo mezzo habbiamo mandato di qui per soccorzo a i Transilvani il quibilleo emanato a tempo pel regus d'Ungheria, ex ho hoggi aviso che il provinciale nostro*

ber végén indult útjára három fedett kocsin Krakóból. Deczember elsején léptek magyar földre, hetekig haladván elhagyatott templomok és lelki táplálék nélkül szükölködő emberek közt, kik áhitattal hallgatták szavukat s mesés dolgokat beszéltek elhagyatásukról, szomorú helyzetükről. Hiszen Somlyóig mindössze két fedett ép templomot találtak: a leleszít, melyet újapátja éppen elfoglalt volt¹ s egy kálvinistát, melynek papja még házába is befogadta őket és iskolája rektorával együtt kétszer is vitakoztak vallási dolgok felől. Somlyóra karácsony előtt két nappal érkeztek s a szent ünnepeket Báthory Istvánnal együtt nagy isteni tisztelettel ülven meg, Szilveszter-estéjén értek Kolozsvárra.

Pár napot pihenve Fejérvárra mentek: bemutatkozni a fejedelemnek és heteket töltöttek ott, iskola-alapítással s a katolikus templomozás ügyeivel elfoglalva. Majd visszatérve a fejedelmi udvarból, a lengyelországi provinciális a kolozsvári kollégium új rektorául a vele jött nápolyi Capicio Ferdinánd atyát nevezte ki s úgy folytatták együttesen a tárgyalásokat a szeminárium-építés ügyében.² Órákat és napokat kelle a városi tanácscsal vesződni, mivel sehogy sem akartak eltérni attól a tavaly kitalált módozattól, hogy a szeminárium maradjon meg továbbra is a város által vett, de a jezsuitáknak egy esztendőre bérbe adott házban. Végre azonban nagy nehezen bele egyeztek (1584 februárius 25-ikén) abba, hogy a város a 300 talléron vásárolt házat saját költségén kibővíti annyira, hogy ötven tanulónak helye legyen benne három évig, mialatt a szemináriumot évi segélyéből felépíthetnék, sőt megengedték, hogy megvegyék a kollégium átellenében levő 4—5 házat is, a minék a jezsuiták különösen örvendtek, mert azok helyén pompásan elérhet a szeminárium s legalább szemök előtt lészen, a templom piaczára tekintő szép téren. A jezsuiták tehát győztek, a mit alig reméltek a kormánytanács tagjai, kik még rendeletet sem igen

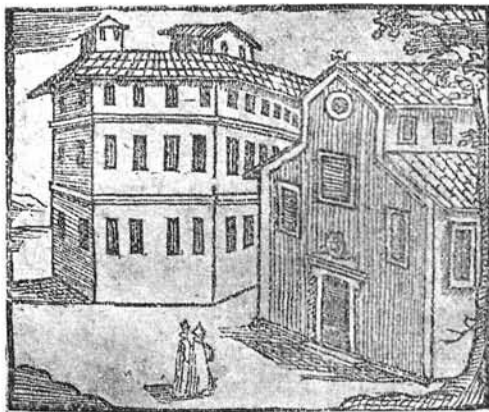
il quale asqetto qui di Polonia, couduce dieci huomini della Compagnia, quattro de i quali sono theologi, per soccorso migliore di Transilvania di quel che haccanus coloro i quali confidunt in tibiis equorum. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. C. 2/5 alatt 146 l.)

¹ Látogatásukról maga Mathisy István prépost, csanádi püspök ekként emlékezik meg Leleszről, 1584 januárius 2-ikán Possevinohoz írt levelében: Allí 18 del passato vennero qua da me a notte scura gli 16-di padri Jesuite con tre carri coperti, et alcuni cavalli, venendo da Polonia et andando in Transilvania col 16-do padre Gio: Paolo Campani provinciale A quali confor me ol debito mio mostrarí tutta quella hospitalità che pottè così all' improvisa. Pos' il giorno segnente, nè per il mal tempo, nè à mie preghiere volsero restare a' reposarsi. Ma detto messa, confessati et communicati alcuni di loro, si partinoro, con disegno di arrivar al Natale a Koloswar. (Sajátkezűleg írt eredetije a római vatikáni „Nunziatura di Germania“ 95. k. 2—3 l.)

² Campani és Capicio Gyulafejevárról, 1584 februárius 10-ikén írt jelentéseit, a gyulafejevári jezsuitákról készülő munkánk oklevél-mellékletében közöljük.

mertek intézni a kolozsvári tanácshoz, nehogy régi szabadságaikat sértsék. Legalább ezzel a kifogással védekeztek! *Am a ki birja, marja*, mondá Campani tartományfőnök, hálát adván Istennek, hogy végre meglágyítá a városi szenátus szívet s megszabadultak attól a szász tanítótól is, Neotyus Pétertől,¹ a ki az ariánusok iskolájában működven, folytonosan izgatott a kollégium és a szeminárium ellen, úgy hogy Campani végre kiüzetési parancsot eszközölt ki ellene a hármaskormánytanácstól, a minek nesztét vevén, elillant a városról, mielőtt azt fogatatosítania lehetett volna.²

Feladatát befejezven, Campani provinciális április elején nyolcz erdélyi fiúval visszatért Lengyelországba, de onnan is figyelemmel kísérte a kolozsvári szemináriumot s mindent megtett érdekében István királynál,

A kolozsvári jezsuita szeminárium.

a mit csak tehetett.³ De megtett a kolozsvári rektor is, a ki a várostól kierőszakolt helyen⁴ mindjárt hozzáfogott az építéshez, mely befejeztetvén, a szeminárium Kolozsvár legszebb épületévé vált. Egykorú fametszetű rajza szerint — melyet a vatikáni könyvtárban találtam — azon a helyen épült, melyre ma a Sám-útca nyílik, a farkas-útcai kálvinista parokhiával, rányúlva arra az üres telekre is, melyet mai napig *Harangláb-kertnek* neveznek.⁵ A kéteme-

letes épület két utcára nézett⁶ s lecsapott tompa oldala négy ablakával

¹ Nevét Socher jezsuita műve nyomán ld. Pokoly id. m. I. k. 276. l.

² L. Campani mellékelt 1584 februárius 26-iki kolozsvári jelentését.

³ Jaroszauból írt 1584 április 3-iki jelentése szerint; a római vatikáni levéltárban.

⁴ Az 1588-iki nevezetes medgyesi országgyűlésen Kolozsvár képviselői maguk jelentették ki, hogy akaradjuk ellenére s a király fenyegetései által birattak rá, hogy a szeminárium számára való helyet, czintermet és mindent a jezsuitáknak engedjenek; Jakab Elek: *Kolozsvár története* II, k. 328. l.

⁵ A református harangozó nyomán Kelemen Lajos szíves közlése.

⁶ A kolozsvári jezsuita-szeminárium bemutatott egykoru $6\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ cm. nagyságú fametszetét, — mely a szerző állítása szerint természet után készült — Marc' Antonio Ciappi, Senese *Compendio delle heroiche, et gloriose attioni, et santa vita di Papa Gregorio XIII.* cz. műve (Róma, 1596.) 35. lapján találtam meg ily felírással: *Seminaro nella città di Claudiopoli, in Transylvania.* — Parányi kis rézmetsetben reprodukálták erről a spanyol *Ciaconius Alfonz Vitae et res gestae Summorum pontificum Romanorum et S. R. E. cardinalium* cz. nagy műve IV. k. (Róma, 1677.) 39. lapján, mely a XIII. Gergely által alapított 13 szeminárium rajzát közli.

a Farkas-útczára tekintett, átellenben a templommal, melynek ormát kereszt díszíté,¹ a templom oldalával párhuzamosan pedig nyolcz ablaka volt a várfal felé terjedőleg.

Campani jelentése folytán a király most már (1585 végén) a bölcsészet és teologia tanítását is elrendelte,² hisz e tudományok megértésére immár azok is elkészültek, a kik a tanulást még tán a monostori iskolában kezdték, a megnyílt szeminárium tanulóinak száma pedig egy esztendő alatt nyolczvanra emelkedett. A tanulók nagyrésze papi pályára készült. S valóban eseményszámba ment, midőn kettőt a szorgalmasabbak közül egyik páter mellé rendelhettek, mikor az a török hódoltsággal határos részekbe, Temesvár és Lugos vidékére, ment. Egy a katolikus lakosok által elűzött újhitű papok helyét foglalta el, míg egy másik a szeminárium első felszentelt papjaként vidékre küldetvén, rövid idő alatt hatvan falut hódított vissza az egyháznak.³

Annál szomorúbb volt a következő 1586-ik esztendő krónikája, midőn a nyár elején pestis ütven ki a városban, a jezsuiták is kénytelenek voltak bezárni az iskolát⁴ s 32 társuk közül egy hónap alatt tizenkettőt eltemetni.⁵ A halál elsőnek *Capicio* rektort ragadta el július 31-ike reggelén, mit a szegény atyák rossz jelnek tekintettek, mert rendjük alapítója halálának is ugyanaz volt a napja. Estére csakugyan utána ment Ardolfo János is, a ki a vész csiréit úgy szedte magába, a mint a városban járkált társaival, vigasztalni, gyógyítani vagy temetni, miként régebben Svédországban, hol éveket töltött.⁶ Harmadik kiválóbb áldozata a borzasztó kórnak, Fanfonio Jeromos, az iskola prefektusa volt. Ez a veszteség azonban csak rövid időre csüggeszté el az atyákat, mert a dögvész elmúltával sikerük még nagyobb lett az előbbi évekenél. Mint rendszeren nagy csapások után, az embereket istenfélőkké, vallásosabbakká tette a szenvedés, úgy hogy tömegesen keresték fel a jezsuiták templomát, kivált azok, kiknek családját a vész megtizedelte.

¹ Ámbár a rajzoló állítása szerint a kép „természet után“ készült, még sem ismerünk rá benne a Mátyás király által 1486-ban építtetett farkas-útczai gót templomra, inkább bazilikának lévén rajzolva, a mihez az olasz rajzoló szeme szokva volt.

² A szeminárium római krónikása is így írja: *Hic institutus modo est cursus philosophicus sub fine huius anni.* (A római id. 3381. sz. kötet 394 l.)

³ A kolozsvári jezsuita-kollégium hivatalos jelentése nyomán a rend *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1585 ad patres et fratres eiusdem Societatis* cz. kiadványa (Róma, 1587.) 210. l.

⁴ A dögvész ellen tett intézkedésekről a városi tanács 1586 június 6-iki közgyűlésében határoz, hogy „az scholabeli tanítás is cessálna; az ifjuság és főképpen a gyermekek, kiken hamar fog az pestis, legyenek atyjok házánál“; a közgyűlési jegyzőkönyv II. k. 34. l.

⁵ Ez a hiteles szám; a mi egyéb kiadványokban olvasható, hibás.

⁶ Egy 1580-iki és 1588-iki stockholmi jelentését a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 93. k. 96. és 123. száma őrzi.

Igy rövid idő alatt 240 ember gyónt meg náluk, 20 közülük a katolikus vallásra is áttért, karácsony napján meg éppen százat vettek fel a régi egyház kötelékébe. A tanulók száma is megszorodott, különösen nemes emberek gyermekeivel, kik a kollégium körében egy Szűz Máriának szentelt társulatban működtek, míg a szegény tanulók házáat a Szent Háromságról nevezték el.¹

A pestisnél is nagyobb csapás érte azonban a kolozsvári jezsuitákat azzal, hogy ezután alig öt hónappal később, Báthory István király, nagy jótevőjük (1586 december 12-ikén) Grodnó várában meghalt. Csupán az vigasztalta őket, hogy unokaöccscse, Báthory Zsigmond híven teljesíté rendelkezését² s minden alkalmat megragadott, hogy irántuk való szeretetét kimutassa. Ilyen alkalma kínálkozott pl. 1587. őszén is, a Kolozsvárt tartott országgyűlés idején, midőn meglátogatta udvarával a kollégium és szeminárium helyiségeit s résztvett a tanulók vizsgálatán és szentgyakorlatain.

Az ifjú fejedelmet üdvözlő beszéddel és versekkel fogadták a tanulók s aztán egy *Szent Istvánról* írt drámát adtak elő, majd disputációt tartottak a bölcsészetből és retorikából, minthogy a „Krisztus istenségéről“ szóló vitatkozást Géczy János kormányzó — zavaroktól tartván — nem engedte meg. A nagyszerű ünnepség imákkal és szónoklatokkal végződött, magyar nyelven s a fejedelem óhajtására latinul is, melyekben a tanulók azt igyekeztek bizonyítani, hogy nem bálványimádás a szentek tisztelete, segélyülhívása, vagy képeik és ereklyéik tisztelete.

A tanulók készsége és tudása úgy meglepte a hallgatókat és annyira meghatotta az újhíitüeket, a jezsuiták ellenségeit is, hogy fiaikat egyre-másra hozták iskolájukba, mint azt eddig is tevék évek óta. Fiát pedig egy jóformán zsidózó „eretnek“ nemes-ember egyenesen azzal a kijelentéssel adták be az atyákhoz, hogy ők — úgymond — jól kiképezik arra, hogy külföldi követségekre használhatóvá válják.

S ki csodálkozhatnak ezen, mikor az újhíitüek iskolatigye a városban

¹ Bővebben a *Litterae Annuae Societatis Jesu annorum 1586 et 1587* (Róma, 1589.) 149. és következő lapjain.

² A király 1585-ből való intelme Báthory Zsigmondhoz ki van adva Lampe Frigyes Adolf 1728-iki *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* cz. m. 313. l. Utolsó végrendeletét Vass József adta ki egy hibás másolatáról, az *Erdélyi Történelmi Adatok* III. k. 310—314. l. Vonatkozó sorait a varsói állami levéltár hiteles szövegéből ekként közöljük: Collegium in Koloswar et Kolosmonaster fundatum bonisque dotatum, partim jure regio, partim pecunia et bonorum aliorum permutatione, bono jure acquisitis, tueantur, conservent et augeant. Sic etiam Albensem, Waradiensem non solum conservent, sed augeant ad eorumque incrementa adjiciant, alioquin si violentas injicient manus, implebunt modios irae divinae, qui retribuatur talibus secundum munditiam cordis eorum.

annyira elárvúlt. Hisz nemcsak papjuk, tanítójuk volt kevés, hanem még a meglevők is lanyhán és hanyagúl teljesíték kötelességüket, holott apostoli buzgósággal és önfeláldozó igyekezettel kellett s lehetett volna ellensúlyozniok a páterek működését. A prédikátorok és skólamesterek buzgósága azonban hitvitákban és izgatásban merült ki, no meg fizetés-emelés-kérdésekben, a mikkel a városi tanácsot évről-évre zaklatták, aratás és szüret után is. Pedig a *centumpaterek* fájó szívvel tapasztalták „egész várasul, hogy az ifjúság az Istennek igijére előbbi mód szerint nem tanittatik és az catechizálás teljességgel megszűnt, holott szükség volna az ifjúságot az Istennek tisztességére gyermekségtől fogva tanítani, és abba felnevelni“, a miért közgyűlésből kívánják, „hogy az előbbi mód szerint, hívassák be plebanus uramat és hagyják meg, hogy minden vasárnap délután az régi szokás szerint mind a két templomba catechizáltasson, hogy az ifjúság az Istennek tisztességére nevedekdjék fel“.¹ S ugyancsak a közgyűlések jegyzőkönyvében olvassuk tovább azt is, hogy a szászoknak prédikátoruk sincsen, a plebánust meg a városbirónak kell megintenie, „hogy a szentpéter-i plebánust fel ne hozassa a község közül, hanem minden estve, reggel ott prédikáltassák, ne kényszerítették a község a jezsuitákhoz futni“, figyelmeztetvén őt arra az önként vállalt kötelességére is, hogy az iskolára legyen gondja, „hogy az is ne panaszoljon a tanítók tunyasága miatt“.² Am ez a gondviselatlenség még évek múlva sem szűnt meg, a minék az lett eredménye, hogy „a tanítványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek“, úgy hogy a Tanács 1585 elején végre is két városatyát küldött ki kebeléből, hogy az iskolát „minden hónapban meglátogassák s a hanyag tanítót megdorgálják“.³ Am ez sem használt, mert a szászoknak még három év múlva sincs papjuk, sőt „a schola is lector nélkül szűkölködvén immár majd két esztendőől fogtán, pusztulásba kezdett ereszkedni“, miként a városi notárius szomorúan írja.⁴

A jezsuiták sikerét, haladását és folyton növekedő befolyását természetesen irigyelve nézték, sőt veszélyesnek tartották a többi vallásúak, kik mindent elkövettek ellenök. Kérték, hogy az országból kiüzessenek, iskoláik és templomaik elvételét és azt kérték, hogy a fejedelem mellett egynél több jezsuita ne lehessen. A páterek buzgósága, egy-egy tapintatlansága izgatta őket, meg az, hogy boraik kezelésével sértik a város

¹ Kolozsvár város tanácsának 1580 márczius 12-iki közgyűlése határozatából; a közgyűlési jegyzőkönyv 212. lapján, a város ó-levéltárában.

² A város 1581 szeptember 30-iki közgyűlési jegyzőkönyvéből; Jakab Elek id. m. II. k. 273. l.

³ Az 1585 januárius 15-iki közgyűlésből, ugyanott a 327. lapon.

⁴ A város 1588 július 8-ikán tartott közgyűlési jegyzőkönyvéből; Kolozsvár ó-levéltárában, a II. k. 83. l.

kiváltságait.¹ De nem érték célzt, bár a kormányzó s a *fejedelmi tanács* tagjai mind kálvinisták voltak, mert tiszteletben tartották két elhalt fejedelem végrendeletét, meg nyilvánvaló volt sikerök a tanügy terén. A páterek résen álltak, tudván, hogy nyugalmuk csak a legközelebbi generális-országgyűlésig tart. Latin és magyar nyelven irandó *apologiára* készültek, bebizonyítandó, hogy Krisztus-urunknak Istenként való imádása s a szentek tisztelete nem bálványozás.² Közben számuk is szaporodott.³ Tanulóiik közül hatvan tért át a katolikus hitre, hét lépett a rendbe, kettőt pedig magasabb kiképeztetésük végett Rómába küldtek; a lakosok közül is száznál többen tértek vissza, köztük egy nyolczvanas korú predikátor, feleségével együtt. Nagyobb ünnepekre napi járőföldről jöttek be templomukba, mint egy főúri nő, ki egész napot gyalogolt, hogy áldozhasson, Keresztúri Kristóf kővári kapitány,⁴ családja tagjaival együtt térden csúszott a főoltár keresztjéig. A jezsuiták üldözése azért nem szűnt meg, sőt épp pünköszt napján történt, hogy egy unitárius ember „mocskos szájjal“ gyalázta a Szentháromságot s lázított annak Istensége ellen. Büntetésül rá egy hétre, a mint házából kilépett, szélütés érte szentségtörő nyelvét s nemsokára élni is megszűnt.⁵

A kolozsvári unitárius ember káromlása csak példázza, hogy a többségben lévő unitárius és kálvinista *rendek* minden alkalmat megragadtak, hogy a fejedelmet a pápás-rend tagjai és tanítói ellen ingereljék, s midőn a karácsony előtt bevégeződött medgyesi országgyűlés számúzetésüket kimondta, a páterek elhagyták az országot. Ezzel erdélyi történetük első korszaka s egyidőre kolozsvári egyetemök kapuja is bezáródott.

Dr. Veress Endre.

¹ Igy pl. ekkoriban 150 nagy hordó bort őriztek a szeminárium pinczéjében, a mi ha jogos termésük volt is, el kellett volna még Monostoron adniok. (Egykori följegyzés a római id. 3281. kötet 394 l.)

² Wujek Kolozsvárról írt 1587 december 8-iki jelentése alapján, oklevél-mellékletünkben.

³ Ekkoriban jöhetett be a lengyel Sawicki Gáspár is, kit Rostowski említ, id. m. 116. l.

⁴ Neve nincs ugyan kitéve, de ez a kifejezés „*praefectus quidam arcis catholicus*“ csakis a buzgó, vallásos Keresztúrirra vonatkozhatik.

⁵ *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1588* (Róma 1590.) 85—89. l.